

Designing a Desirable Model for the Enhancement of Legal Literacy among Iranian Users in Preventing Cybercrimes

Amir Reza Bashirnejad¹ | Abbas Asadi² | Nassim Majidi³ | Yasman Khajehnouri⁴

1. Ph.D. Candidate, Department of Media Management, Islamic Azad University of Central Tehran Branch, Tehran, Iran. E-mail: m.bashirnejad@yahoo.com
2. Corresponding author, Associate Professor, Department of Journalism, Faculty of Communication Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: abbas.asadi@atu.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of Communication Sciences, Faculty of Social Sciences, Communication, and Media, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran. E-mail: nassim_majidi2002@yahoo.com
4. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Central Tehran University, Tehran, Student, Central Tehran University, Tehran, Iran. E-mail: yas.khajeh_noori@iau.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 6 December 2025

Received in revised form: 16

February 2026

Accepted: 19 April 2026

Available online: 29 April
2026

Keywords:

Cybercrime,
Legal Literacy,
Iranian Users,
Prevention.

ABSTRACT

Objective: Legal literacy-defined as the capacity to comprehend and apply legal norms across diverse social contexts-has become increasingly critical in the digital sphere, where it serves as a primary mechanism for preventing cybercrimes and safeguarding user rights. This study aimed to develop a substantive model for enhancing the legal literacy of Iranian users as a strategy for cybercrime prevention.

Method: Employing a qualitative research design, this investigation utilized the systematic grounded theory approach as articulated by Strauss and Corbin. The participant cohort comprised 23 academic and professional experts specializing in law, cyber criminology, FATA police, information technology, and media studies. Participants were selected through purposive and snowball sampling techniques. Data were collected via in-depth, semi-structured interviews conducted between October 2023 and June 2024 and were subsequently analyzed through open, axial, and selective coding procedures.

Results: The findings indicate that the outcomes of enhanced legal literacy can be categorized into three principal dimensions: (a) legal-security outcomes in cyberspace, encompassing a reduction in cybercrime incidence, diminished data misuse, and increased public trust; (b) psychological-social outcomes, including improved psychological security and decreased perceptions of insecurity; and (c) behavioral and performance-related outcomes, comprising a decline in risky online behaviors and an increase in responsible digital participation.

Conclusions: The analytical process yielded a paradigm model delineating causal conditions, contextual factors, intervening variables, strategies, and consequences, with the core category identified as "digital legal literacy enhancement as a mechanism for cybercrime prevention." The results underscore that sustained legal education, public awareness campaigns, legal reforms, the development of educational and legal infrastructures, and institutional collaboration are instrumental in strengthening users' legal literacy. These measures, in turn, are posited to promote responsible digital behaviors and contribute to more effective cybercrime prevention among Iranian users.

Cite this article: Bashirnejad A. R.; Asadi, A., Majidi N. & Khajehnouri, Y, (2026). Designing a Desirable Model for the Enhancement of Legal Literacy among Iranian Users in Preventing Cybercrimes, *News Science*, 15 (1), 5-9.
<http://doi.org/10.22034/irsi.2026.563659.1484>

Publisher: Press Institute for Contemporary International Journalism (PICIJ)
© The Author(s) retain the copyright.
DOI: <http://doi.org/10.22034/irsi.2026.563659.1484>

The Journal of News Science
Vol. 15, No. 1, Ser.57, Spring 2026, P. 5- 9
Journal homepage: <https://www.mjourcom.ir/>
DOI : <http://doi.org/10.22034/lrsi.2026.563659.1484>

Open Access

ORIGINAL ARTICLE

Designing a Desirable Model for the Enhancement of Legal Literacy among Iranian Users in Preventing Cybercrimes

Amir Reza Bashirnejad¹ | Abbas Asadi² | Nassim Majidi Ghahroodi³ | Yasman Khajehnouri⁴

5. Ph.D. Candidate, Department of Media Management, Islamic Azad University of Central Tehran Branch, Tehran, Iran. E-mail: m.bashirnejad@yahoo.com
6. Corresponding author, Associate Professor, Department of Journalism, Faculty of Communication Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: abbas.asadi@atu.ac.ir
7. Assistant Professor, Department of Communication Sciences, Faculty of Social Sciences, Communication, and Media, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran. E-mail: nassim_majidi2002@yahoo.com
8. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Central Tehran University, Tehran, Iran. E-mail: yas.khajeh_noori@iau.ir

Received: December 6, 2025

Accepted: April 29, 2026

EXTENDED ABSTRACT

Introduction:

Over recent decades, the rapid proliferation of information and communication technologies (ICTs) has fundamentally reconfigured the traditional frameworks of social, political, economic, and cultural life, giving rise to a novel environment commonly referred to as cyberspace or the digital ecosystem. This milieu has not only furnished new arenas for human interaction but has also emerged as a cornerstone of twenty-first-century social organization. Consequently, the demarcation between physical

and virtual realities has become increasingly porous, with both individual and collective existence becoming deeply enmeshed within digital infrastructures.

The pervasive diffusion of digital technologies, the expansion of communication networks, the growing accessibility of the Internet, and the advent of cutting-edge innovations-including artificial intelligence, the Internet of Things (IoT), and blockchain-have further accelerated this transformation. In tandem with these developments, concepts such as e-government, the information society, digital citizenship, and cyber governance have permeated legal and policy discourses, reflecting the progressive institutionalization of cyberspace within broader societal structures.

Within this evolving context, legal literacy in cyberspace-understood as a specialized domain of digital law-plays an instrumental role in the prevention and deterrence of cybercrime. By enhancing users' comprehension of the legal frameworks governing online environments, legal literacy fosters heightened awareness of the civil and criminal repercussions associated with risky behaviors and encourages more prudent engagement in digital interactions. Individuals possessing such knowledge are better equipped to discern lawful from unlawful conduct and, as a result, are less prone to either inadvertently committing offenses or falling victim to cybercrime.

At present, cybercrime constitutes one of the most pressing challenges of the third millennium, posing substantial threats to legal systems and law enforcement capabilities worldwide. In response, numerous developed nations have taken proactive measures by instituting comprehensive and, in certain instances, internationally harmonized legal frameworks. These frameworks, frequently informed by transnational legal instruments, offer clear guidance for policymakers and facilitate the adoption of standardized and effective approaches at the global level.

Notwithstanding these advancements, considerable gaps persist in the level of legal literacy among users in various contexts, including Iran. Accordingly, the present study seeks to examine the current state of legal literacy among Iranian users with respect to cybercrime and to propose a desirable model for its enhancement. More specifically, this research aims to identify the cognitive, attitudinal, and behavioral dimensions of legal literacy in cyberspace and to develop a strategic and applicable model grounded in empirical data. The central research question guiding this investigation is: What is the current status of legal literacy among Iranian users in dealing with cybercrime, and what components are required to design an optimal model for promoting legal literacy in this domain?

Method:

This study employed a qualitative research design. The analytical procedure was guided by the coding techniques articulated by Strauss and Corbin (1998), encompassing open, axial, and selective coding, to systematically analyze the collected data. The study population comprised experts and university professors in the fields of law and media who possessed pertinent knowledge or experience related to the research topic. Participants were selected through purposive and snowball sampling methods to ensure the inclusion of well-informed individuals. Sampling continued until theoretical saturation was achieved, defined as the point at which no new concepts or insights emerged from the data. In total, 23 participants were interviewed, at which juncture data saturation was attained.

Findings:

Data collection and analysis were conducted concurrently in accordance with qualitative research conventions. A total of 23 semi-structured, in-depth interviews with experts in law and media were carried out between October 2023 and June 2024, continuing until theoretical saturation was reached.

In the initial phase, the collected data were analyzed using the coding procedures proposed by Strauss and Corbin (1998). Through open coding, preliminary concepts were identified and extracted from the interview transcripts. These concepts were subsequently organized into subcategories and main categories during axial coding, based on conceptual similarities and interrelations. Finally, in the

selective coding stage, the core category was identified, and the relationships among categories were synthesized to form a coherent conceptual framework.

The analysis yielded key dimensions of legal literacy in cyberspace, encompassing knowledge, attitudes, skills, and behavioral components. Moreover, the interconnections between these dimensions and the factors influencing cybercrime prevention were conceptualized in the form of an initial analytical model. To augment the robustness of the analytical framework, relevant literature-including books, academic articles, and dissertations-was reviewed and utilized to support the interpretation of findings and the refinement of the conceptual model. Overall, the results offer a structured comprehension of the factors affecting the promotion of legal literacy among Iranian users in the context of cybercrime prevention.

Conclusion:

The findings indicate that the principal challenge of legal literacy in cyberspace is not merely a deficiency in knowledge, but rather users' inability to translate knowledge into effective action. This "knowing-acting gap" is shaped by the inherent complexity of the digital environment and the limitations of approaches that reduce legal literacy to knowledge acquisition alone.

Users' perceptions of legal provisions, trust in the legal system, and understanding of risk and responsibility significantly influence behavior. When legal norms are perceived as convoluted or ambiguous, access to information does not necessarily translate into responsible conduct. In addition, media environments and patterns of information consumption-such as the dissemination of misinformation and the prioritization of expediency over accuracy-play a pivotal role in shaping decision-making processes. The findings further underscore the limited efficacy of one-way educational approaches, emphasizing instead the value of interactive and context-sensitive learning modalities.

In conclusion, promoting legal literacy necessitates a multi-level strategy that addresses individual, structural, and media-related factors in a comprehensive and integrated manner.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank anonymous reviewers.

Ethical considerations

Not applicable.

Funding

Not applicable.

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest.

References

- Albakjaji, M. (2020). Cyberspace: The challenge of implementing a global legal framework—The impacts of time and space factors. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 23(4), 23–35.
- Alhadidi, I., Nweiran, A., & Hilal, G. (2024). The influence of cybercrime and legal awareness on the behavior of University of Jordan students. *Heliyon*, 10(13), 9–16. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e32371>
- Ali Akbari, N., & Nasiri Zarandi, Z. (2019). The impact of cyberspace on social harms. *Journal of Modern Advances in Psychology, Educational Sciences and Education*, 2(16), 63–72. (In Persian)
- Amiri, N., & Namamian, P. (2022). Countering cyber espionage: A future-oriented approach to preventing terrorist crimes with a view to human rights documents. *Quarterly Journal of Islamic Human Rights Studies*, 11(4), 51–73. (In Persian)
- Amirian Farsani, A. (2023). Situational prevention measures of cybercrimes in the context of its prevailing pathology. *Quarterly Journal of Legal Studies of Cyberspace*, 2(3), 2–16. (In Persian)

- Amirian Farsani, A., Abdolsamadi, R., & Heydari Farsani, F. (2019). Etiology of cybercrimes and mechanisms for preventing them. *Quarterly Journal of News Sciences*, 9(35), 193–230. (In Persian)
- Bajrami, D., Dika, Z., Shabani, A., & Selimi, N. (2021). Cyberspace: Awareness of vulnerabilities of the technology-enabled communication environment. In *Proceedings of the 20th Management International Conference, Joint International Conference organised by University of Primorska, Faculty of Management, Slovenia*.
- Chenari, M., & Shabestani, A. (2014). Predicting the level of familiarity with ethics in cyberspace using media literacy and technological competencies. *Quarterly Journal of Ethics in Science and Technology*, 16(1), 155–158. (In Persian)
- Creswell, J. W., & Miller, D. (2000). Determining validity in qualitative inquiry. *Theory Into Practice*, 39(3), 124–150.
- Dejbani, A. (2018). Emerging harms of virtual social networks and the Iranian family. In *Second International Conference on Media and Information Literacy with the Topic of the Family*. (In Persian)
- Fred, T., & Oyedotun, O. (2025). **Digital inclusion and the role of technology in enhancing legal literacy**. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/38827253>
- Habibnejad, S. A., Ameri, Z., & Khosravi, A. (2019). Government commitments in developing legal literacy with a view to the Iranian legal system. *Quarterly Journal of Public Law Studies*, 50(1), 181–197. (In Persian)
- Hashemi, S. (2018). Investigating the impact of media literacy on social harms of adolescents in cyberspace [Master's thesis, Ferdowsi University of Mashhad]. (In Persian)
- Karami Ghareh Qeshlaqi, A., Alizadeh, A., & Alavi Qazvini, S. A. (2019). The impact of the virtual world on family law. *International Legal Research Quarterly*, 14(54), 367–389. (In Persian)
- Marzooghi, R., & Mohammadzadeh, K. (2020). Secondary school legal literacy curriculum: A composite study. *Curriculum Research*, 10(1), 105–133. <https://doi.org/10.22099/jcr.2020.5820> (In Persian)
- Mohammadpour, A. (2012). *Qualitative research method, anti-method 1: Logic and design in qualitative methodology* (1st ed.). Tehran: Sociologists. (In Persian)
- Mohammadzadeh, K., Marzooghi, R., Sadeghi, M. H., Mohammadi, M., & Karimi, M. H. (2019). Designing a legal literacy curriculum. *Research in Curriculum Planning*, 16(2), 35–48. (In Persian)
- Muhammad Kundi, G., Nawaz, D., Pakhtunkhwa, K., & Akhtar, R. (2014). Digital revolution, cyber-crimes and cyber legislation: A challenge to governments in developing countries. *Journal of Information Engineering and Applications*, 14(4), 61–72.
- Oladipupo Amoo, O., Atadoga, A., Abrahams, T. O., & Farayola, O. (2024). The legal landscape of cybercrime: A review of contemporary issues in the criminal justice system. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 21(2), 205–217. <https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.21.2.0438>
- Pourmohseni Kaluri, F., & Ghorbani Azar, F. (2022). The effectiveness of cyberspace literacy training on the level of victimization due to cyberbullying, critical thinking, and self-control in students. *Quarterly Journal of Research in School and Virtual Learning*, 10(1), 97–108. (In Persian)
- Raghav, M., & Marwaha, S. S. (2023). Challenges and issues in India's legal framework for the right to privacy in cyberspace. *Fiat Justisia: Jurnal Ilmu Hukum*, 17(1), 1–16. <https://doi.org/10.25041/fiatjustisia.v17no1.2667>
- Remond, S. L., Rasandratana, D., & Iglia, K. (2023). Using legal visualization to teach law to business and technology students. *Archives of Design Research*, 36(4), 7–27. <https://doi.org/10.15187/adr.2023.11.36.4.7>
- Skinner, J., Edwards, A., & Corbett, B. (2014). *Research methods for sport management*. Routledge.
- Straus, A. L., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research* (2nd ed.). SAGE Publications.

طراحی الگوی مطلوب ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی

امیررضا بشیرنژاد^۱ | عباس اسدی^۲ | نسیم مجیدی^۳ | یاسمن خواجه نوری^۴

۱. دانشجوی دکتری مدیریت رسانه، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران. رایانامه m.bashirnejad@yahoo.com
۲. دانشیار، روزنامه نگاری و ارتباطات، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)، رایانامه abbas.asadi@atu.ac.ir
۳. استادیار، گروه ارتباطات، روزنامه نگاری و رسانه، دانشکده علوم اجتماعی، ارتباطات و رسانه، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران. رایانامه nassim_majidi2002@yahoo.com
۴. استادیار، گروه حقوق جزا و جرم شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران. رایانامه: yas-kh2009@yahoo.com

چکیده

هدف: سواد حقوقی توانایی درک و پیش‌بینی قوانین برای زندگی شهروندی و ابزاری مؤثر در جهت محافظت از حقوق فردی و تسهیل فعالیت‌های روزمره است که می‌تواند از بروز خطاها و خسارات احتمالی جلوگیری کرده و روش صحیح رفتار، تعاملات ارزشی و معاملات را در حوزه‌های مختلف به فرد بیاموزد. مطالعه حاضر با هدف طراحی الگوی مطلوب ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی انجام شده است.

روش: روش انجام این پژوهش رویکرد کیفی است. راهبرد تحقق در این مطالعه تحلیل داده بنیاد روش استرواس و کوربین (۲۰۰۸) بود. جامعه آماری این پژوهش در برگزیده خبرگان، کارشناسان و اساتید حوزه حقوقی و رسانه بودند که تمایل و تجربه‌ای به صورت مستقیم یا غیر مستقیم در رابطه با موضوع مورد پژوهش داشتند. طی فرایند پژوهش از نمونه گیری گلوله برفی استفاده شد و با انتخاب هدفمند، نمونه‌ها انتخاب گردیدند. اندازه نمونه در این پژوهش بر مبنای شاخص اشباع نظری بود به طوری که پژوهشگر بعد از ۲۳ نفر خبره، کارشناسان و استاد دانشگاه به اشباع نظری رسید. روش اصلی گردآوری داده‌ها تکنیک مصاحبه‌های عمیق نیمه‌ساختاریافته در بازه زمانی ۱۴۰۱ تا ۱۴۰۴ انجام شده است.

یافته‌ها: بر اساس یافته‌ها، پیامدهای امنیتی و جرایم سایبری (افزایش جرایم و سوءاستفاده داده‌ها؛ کاهش اعتماد عمومی؛ ارتکاب ناخواسته تخلف؛ کند شدن توسعه دیجیتال؛ گسترش کلاهبرداری و سرقت اطلاعات؛ پیامدهای روانی و اجتماعی (تضعیف امنیت روانی و اقتصادی شهروندان؛ اضطراب و ناامنی مالی)؛ پیامدهای رفتاری و کارکردی (ارتکاب ناخواسته تخلف؛ موانع توسعه زیرساخت و فرهنگ دیجیتال؛ کند شدن تحول دیجیتال؛ مقاومت در پذیرش فناوری؛ و کاهش مشارکت سالم کاربران) از پیامدهای به‌کارگیری راهبردهای مناسب و اصلی این پژوهش هستند.

نتیجه‌گیری: با توجه به نتایج، مقوله‌های همچون آموزش حقوقی فراگیر و مستمر، به‌روزرسانی و اصلاح قوانین، توسعه زیرساخت‌های آموزشی و حقوقی، کمپین‌ها و فرهنگ‌سازی عمومی، همکاری و انسجام نهادی و نیز ایجاد سامانه‌های گزارش و نظارت که به‌عنوان راهبردهای اصلی انتخاب شدند که برای طراحی الگوی مطلوب ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی می‌باشند.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۹/۱۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۱/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۱/۳۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۲/۹

کلیدواژه‌ها:

کاربر،

جرایم فضای مجازی،

سواد حقوقی،

ایران.

استناد: بشیرنژاد، امیررضا؛ اسدی، عباس؛ مجیدی، نسیم و خواجه نوری، یاسمن. (۱۴۰۵). طراحی الگوی مطلوب ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی.

DOI : <http://doi.org/10.22034/Irsi.2026.563659.1484>

فصلنامه علوم خبری، ۱۵ (۱)، ۴۱-۲۱.

© نویسندگان.

ناشر: موسسه مطبوعاتی روزنامه نگاری بین‌المللی معاصر.

مقدمه

تحولات پرشتاب فناوری اطلاعات و ارتباطات در دهه‌های اخیر، ساختارهای سنتی زندگی اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را دگرگون ساخته و فضای نوینی را پدید آورده‌اند که از آن با عنوان فضای مجازی یا "زیست‌بوم دیجیتال" یاد می‌شود. این فضا نه تنها بستر جدیدی برای تعاملات انسانی فراهم آورده، بلکه خود به صورت یکی از ارکان بنیادین حیات اجتماعی در قرن بیست و یکم درآمده است؛ به گونه‌ای که تمایز میان "واقعیت فیزیکی" و "واقعیت مجازی" روزبه‌روز کم‌رنگ‌تر شده و حیات فردی و جمعی به شدت درهم تنیده با سازوکارهای دیجیتال گشته است.

در نخستین مراحل ظهور، بهره‌مندی از فضای مجازی محدود به گروه‌های خاص و نخبگان فناوری بود؛ اما امروزه این فضا به یک عرصه عمومی جهانی تبدیل شده است که تقریباً تمامی اقشار جامعه را در بر گرفته است. گسترش روزافزون فناوری‌های دیجیتال، توسعه زیرساخت‌های ارتباطی، افزایش ضریب نفوذ اینترنت و همچنین ظهور فناوری‌های نوینی نظیر هوش مصنوعی، اینترنت اشیا و بلاک‌چین، به تسریع این فراگیری دامن زده است. به موازات این روند، مفاهیم جدیدی همچون "دولت الکترونیک"، "جامعه اطلاعاتی"، "شهروند دیجیتال" و "حکمرانی سایبری" وارد ادبیات حقوقی و سیاست‌گذاری شده‌اند و نشان از نهادینه‌شدن تدریجی فضای مجازی در ساختارهای کلان جامعه دارند.

یکی از چالش‌های جدی در مواجهه با این پدیده، ناآگاهی عمومی نسبت به حقوق دیجیتال و فقدان سواد حقوقی در بین کاربران فضای مجازی است. بسیاری از جرایم سایبری دقیقاً در خلأ آگاهی‌های حقوقی کاربران و سوءبرداشت از حدود اختیارات و مسئولیت‌های قانونی آن‌ها رخ می‌دهد. فرصت‌طلبان و قانون‌گریزان با بهره‌گیری از این خلأ دانشی، زمینه ارتکاب جرایم را فراهم می‌سازند. این موضوع در جامعه ایران، با توجه به پایین بودن سطح عمومی سواد حقوقی و فقدان آموزش‌های ساختاریافته در این زمینه، شدت و پیچیدگی بیشتری یافته است. نظام حقوقی کشور تاکنون تلاش‌هایی برای سامان‌دهی وضعیت حقوقی فضای مجازی انجام داده است؛ از جمله تصویب قوانینی چون قانون جرایم رایانه‌ای (۱۳۸۸) و تدوین برخی آیین‌نامه‌ها و مقررات اجرایی. با این حال، گسترش روزافزون فناوری‌های نوظهور، ماهیت فراملی این فضا و عقب‌ماندگی ساختارهای قانونی نسبت به تحولات فناوری، موجب شده است که این تلاش‌ها در بسیاری موارد ناکافی، غیردقیق یا فاقد ضمانت اجرایی مؤثر باشند.

با گسترش روزافزون استفاده از فضای مجازی، سواد حقوقی دیجیتال یا همان سواد حقوقی در فضای مجازی به ضرورتی دوچندان تبدیل شده است. فضای مجازی به دلیل ویژگی‌هایی چون گستردگی، سرعت انتقال اطلاعات و فرامرز بودن، بستر انواع جدیدی از جرایم نظیر کلاهبرداری آنلاین، فیشینگ، سوءاستفاده از داده‌های شخصی، تهدیدات سایبری، خشونت‌های دیجیتال، جعل هویت، هتک حیثیت و موارد مشابه را فراهم کرده است. در چنین شرایطی، کاربرانی که فاقد درک حقوقی از قوانین فضای سایبری‌اند، نه تنها قربانی ساده‌تری برای مجرمین خواهند بود، بلکه در احقاق حقوق خود نیز دچار سردرگمی و انفعال می‌شوند.

طبق گزارش پلیس فتا در سال ۱۴۰۲، بیش از ۶۰ درصد قربانیان جرایم سایبری در ایران هیچ‌گونه آشنایی اولیه با حقوق دیجیتال و مقررات فضای مجازی نداشته‌اند. این در حالی است که میزان وقوع این جرایم در سال‌های اخیر روندی صعودی داشته و به‌ویژه نوجوانان، زنان، سالمندان و کاربران کم‌سواد از گروه‌های آسیب‌پذیر به شمار می‌روند. به همین سبب، آشنایی با قوانین مرتبط با امنیت سایبری، مالکیت فکری، حقوق حریم خصوصی و مصادیق جرایم رایانه‌ای به امری حیاتی بدل شده است.

سواد حقوقی به معنای مهارت و توانایی درک و پیش‌بینی قوانین برای زندگی شهروندی است. این نوع سواد، توانایی فرد در شناخت چارچوب‌ها و اصول حاکم بر انجام هر عمل بر پایه مبانی حقوقی را فراهم می‌سازد. همانند سواد خواندن و نوشتن، سواد حقوقی نیز به عنوان یک نیاز اساسی در دنیای معاصر مطرح است؛ زیرا افراد را برای مواجهه با پیشامدهای قانونی، انجام صحیح امور و معاملات و پیشگیری از کلاهبرداری و آسیب‌های اجتماعی آماده می‌کند. در عصری که زندگی انسان‌ها بیش از پیش دیجیتالی شده و سبک زندگی دستخوش تغییرات گسترده‌ای گشته، سواد حقوقی به‌عنوان ابزاری مؤثر در جهت محافظت از حقوق فردی و تسهیل فعالیت‌های روزمره، اهمیت دوچندان یافته است. این نوع سواد می‌تواند از بروز خطاها و خسارات احتمالی جلوگیری کرده و روش صحیح رفتار، تعاملات ارزشی و معاملات را در حوزه‌های مختلف به فرد بیاموزد.

سواد حقوقی در حوزه فضای مجازی، نه تنها به مهار رفتارهای مجرمانه کمک می کند بلکه مشارکت شهروندان در حمایت از امنیت عمومی سایبری را نیز تقویت می نماید. به عبارتی، تقویت این نوع سواد، بخشی از سیاست پیشگیری اجتماعی از جرم محسوب می شود که برخلاف رویکردهای صرفاً کیفری، بر آموزش، آگاه سازی و خودتوانمندسازی کاربران تمرکز دارد. اهمیت این سواد در جامعه ای مانند ایران، که دسترسی سریع به فضای مجازی با گسترش روزافزون همراه شده اما فرهنگ و سواد حقوقی مرتبط با آن همگام با سرعت رشد فناوری پیش نرفته، دوچندان است.

سواد حقوقی در فضای مجازی به عنوان نوعی آگاهی تخصصی در بستر حقوق دیجیتال، می تواند نقشی بنیادین در پیشگیری و بازدارندگی از جرایم سایبری ایفا کند. این نوع از سواد با ارتقای شناخت کاربران نسبت به قوانین ناظر بر فضای مجازی، آگاهی آنان از پیامدهای کیفری و مدنی رفتارهای پرمخاطره را افزایش می دهد و زمینه ساز شکل گیری رفتارهای مسئولانه تر در محیط های آنلاین می شود. افراد برخوردار از چنین دانشی، توانایی تفکیک کنش های قانونی از کنش های ناقض حقوق را در تعاملات دیجیتال به دست می آورند و با کاهش آسیب پذیری در برابر تخلفات، کمتر در معرض ارتکاب ناخواسته یا قربانی شدن در جرایم سایبری قرار می گیرند.

فرد^۱ (۲۰۲۵) نیز معتقد است سواد حقوقی با ارائه ابزارها و تکنیک های لازم، زندگی شهروندان را تسهیل می کند و از طریق اطلاعات مناسب، آن ها را برای تعامل با واقعیت های پیچیده دنیای مدرن آماده می سازد.

طبق پژوهش اولادپو آمو^۲ و همکاران (۲۰۲۴) یادگیری و فراگیری سواد حقوقی با چالش هایی چون موانع زبانی و تابوهای اجتماعی مواجه است. بر این اساس، حتی افراد غیرحقوق دان نیز باید به ابتدایی ترین مفاهیم حقوقی برای درک نظام های حقوقی مجهز شوند. با این حال، به دلیل پیچیدگی زبان حقوقی، فقدان آموزش های مناسب و نبود جایگاه آموزشی مشخص در نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور در زمینه سواد حقوقی، بسیاری از شهروندان عملاً از این توانمندی بی بهره اند.

در بستر فضای مجازی، به واسطه پیچیدگی روابط و افزایش جرایم سایبری، ضرورت ارتقای سواد حقوقی دوچندان احساس می شود. کاربران ایرانی، که عمدتاً مصرف کننده محتوای رسانه ای وارداتی هستند، بدون برخورداری از دانش حقوقی و سواد رسانه ای کافی، در برابر سوءاستفاده های رایج در این فضا آسیب پذیرترند. برای بهره گیری صحیح و ایمن از فضای مجازی و پیشگیری از جرایم رایج در آن، برخورداری از سواد رسانه ای و حقوقی امری حیاتی است. فضای مجازی به دلیل ویژگی های خاص خود، فرصت های تازه ای برای بروز بزه کاری، ناهنجاری های اجتماعی و قانون گریزی ایجاد کرده است. کاربران در هر نقطه ای از جهان، حتی بدون فعالیت آشکار، در معرض خطر نقض حریم خصوصی قرار دارند.

از منظر ریموند^۳ و همکاران (۲۰۲۳) سواد حقوقی به فرد می آموزد که چه زمانی و چگونه از خدمات متخصصان بهره گیرد و از این طریق توانایی حفاظت و پیشبرد منافع خود را پیدا کند. از دیدگاه آنها درک نظام و متون حقوقی از ملزومات شهروندی در دنیای امروز است و سواد حقوقی جزئی تفکیک ناپذیر از فرهنگ دیجیتال محسوب می شود. الحدید^۴ و همکاران (۲۰۲۴) معتقدند سواد حقوقی منجر به افزایش مشارکت آگاهانه شهروندان، تقویت مسئولیت پذیری دولت ها و کاهش نقض سیستماتیک حقوق شهروندان می شود.

در حال حاضر، جرایم و تهدیدهای سایبری به عنوان یکی از چالش های اساسی هزاره سوم، آینده اجرای قوانین را در بسیاری از کشورهای جهان با تهدید مواجه کرده است. کشورهای توسعه یافته برای مقابله با این جرایم، پیشگام شده و قوانین جامع و گاه بین المللی محوری را تدوین کرده اند که بسیاری از آن ها از اسناد حقوقی فراملی الهام گرفته اند. این اسناد، افق روشنی برای قانون گذاران ترسیم کرده اند و امکان بهره مندی از راهکارهای استاندارد در سطح جهانی را فراهم ساخته اند.

¹ Fred

² Oladipupo Amoo

³ Remond

⁴ Alhadidi

از منظر امیری و نمایان (۱۴۰۱) جرایم اینترنتی زمینه‌ساز آسان‌تر شدن جاسوسی، تروریسم دیجیتال، خرابکاری الکترونیکی، نقض حریم خصوصی، کلاهبرداری مالی، پول‌شویی و اقدامات سازمان‌یافته مجرمانه در سطح بین‌المللی هستند. همین ویژگی‌ها، ضرورت برخورداری از دانش کافی برای فعالیت ایمن در این فضا را دوچندان می‌سازد.

بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف بررسی وضعیت موجود سواد حقوقی کاربران ایرانی در مواجهه با جرایم فضای مجازی و ارائه الگویی بهینه برای ارتقای این سواد طراحی شده است. در این مطالعه تلاش شد تا ابعاد دانشی، نگرشی و رفتاری سواد حقوقی را در زمینه جرایم سایبری شناسایی و بر پایه تحلیل داده‌های موجود، الگویی راهبردی و قابل اجرا پیشنهاد شود. از این‌رو، پرسش بنیادین پژوهش چنین مطرح می‌شود: وضعیت کنونی سواد حقوقی کاربران ایرانی در مواجهه با جرایم فضای مجازی چگونه است و چه مؤلفه‌هایی باید برای طراحی الگوی مطلوب ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی مد نظر قرار گیرد؟

پیشینه پژوهش

امیریان فارسانی (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان "تدابیر پیشگیری وضعی از جرایم سایبری در بوته آسیب شناسی حاکم بر آن" در اصفهان دریافت که به دلیل کمبود مهارت‌ها و دانش رسانه‌ای کاربران برخی افراد سودجو و فرصت طلب با سواد و ماهر، مشکلاتی از قبیل تهدید امنیت مالی، از بین رفتن حریم خصوصی، تهدید و خشونت‌ها را برای کاربران ایجاد کرده‌اند و ماهیت فضای مجازی، بستر لازم را برای قانون شکنی را در اختیار انسان می‌گذارد. پورمحسنی کلوری و قربانی آذر (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان "اثربخشی آموزش سواد فضای مجازی بر میزان قربانی شدن ناشی از قلدری در فضای مجازی، تفکر انتقادی و خودکنترلی در دانش آموزان" دریافتند، با بهبود آموزش سواد فضای مجازی، خود کنترلی و تفکر نقادانه دانش آموزان می‌توان از قربانیان قلدری فضای مجازی شدن و پیامدهای مخرب استفاده از فضای مجازی را کاهش داد. چناری و شبستانی (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان "پیش بینی میزان آشنایی با اخلاق در فضای مجازی با استفاده از سواد رسانه‌ای و شایستگی‌های فناورانه" دریافتند که بین سواد رسانه‌ای و میزان آشنایی با اخلاق در دنیای مجازی و شایستگی‌های فناورانه رابطه مثبتی وجود دارد و از طریق تقویت و بهبود سواد رسانه‌ای و شایستگی‌های فناورانه و مهارت‌های آنها در زمینه بهبود اخلاق آنان در دنیای مجازی می‌توان آسیب‌های دنیای مجازی را کاهش داد.

کرمی قره قشلاقی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان "تاثیر دنیای مجازی بر حقوق خانواده" دریافتند که تغییر هویت، انزوای طلبی، تغییر سبک زندگی ناشی از ناهنجاری‌های اخلاقی، اعتیاد به دنیای مجازی، نقض حریم خصوصی از اثرات منفی استفاده ناکارآمد و افراطی دنیای مجازی است که سلامت و بنیان خانواده را تهدید می‌کند، حبیب نژاد و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان "تعهدات دولت در گسترش سواد حقوقی با نگاهی به نظام حقوقی ایران" دریافتند که سواد حقوقی یکی از مولفه‌های قدرت، توانایی و قابلیت شهروندان در آگاهی از قوانین است که ضمن آشنایی فرد با قوانین، سواد حقوقی ابزاری برای مطالبه‌گری و شناساندن تکالیف به افراد است. در قوانین ایران به صراحت از کلمه سواد حقوقی استفاده نشده است اما تاکید عامی بر آگاهی به مردم و آموزش آن از مراکز رسمی و غیر رسمی شده است تا گروه‌های آسیب پذیر کمتر مورد آسیب قرار بگیرند. امیریان فارسانی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان "علت شناسی ارتکاب جرایم سایبری و سازوکارهای پیشگیری از آن" دریافتند که قوانین در برابر جرایم سایبری ناپدید و ناقص هستند و نیاز به اصلاح و بازنگری دارند. همه افراد جامعه نیاز به آموزش مهارت‌های مجازی و فناوری‌های نوین دارد و بزهکاران سایبری نه به دلیل ضریب هوشی بلکه به دلیل آشنایی به این ضعف‌ها، قادر به آسیب و اختلال هستند.

علی اکبری و نصیری زرنندی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان "تاثیر فضای مجازی بر آسیب‌های اجتماعی" دریافتند که استفاده غیرهدفمند و بدون فرهنگ سازی و نداشتن مهارت و آگاهی کافی، کاربران را مورد آسیب و حملات سایبری قرار می‌دهد و کاربران به دلیل ماهیت فضای مجازی و فقدان دانش و آگاهی کافی ناخواسته مورد سوء استفاده و آسیب قرار می‌گیرند که این امر می‌تواند سلامت روانی و مالی آنها را به مخاطره به اندازد و دوری آنها از دنیای واقعی شود. محمدزاده و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی با

عنوان "طراحی برنامه درسی سواد حقوقی" دریافتند که سواد حقوقی برای زندگی و پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی یک ضرورت است و طبق نتایج سواد حقوقی مبتنی بر مضامین اجتماعی، قوانین اجاره، قوانین تجاری و اشتغال، قوانین کپی رایت و مولف، قوانین خانوادگی، قوانین نشر آثار و خلاقیت، آشنایی با مراکز و... است. مرزوقی و محمدزاده (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان "برنامه درسی سواد حقوقی دوره متوسطه: یک مطالعه ترکیبی" دریافتند که سواد حقوقی به یادگیرندگان کمک خواهد کرد تا نسبت به حقوق خود آگاهی یافته و به مهارت‌هایی دست یابند که بتوانند از حقوق خود و دیگران به نحو مطلوب دفاع کند.

دژبانی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان "آسیب‌های نوپدید شبکه‌های اجتماعی مجازی و خانواده ایرانی" دریافت که شبکه‌های اجتماعی مجازی بیشتر از هر چیز روابط فردی و خانگی کاربران را مورد تهدید قرار می‌دهند و به دلیل تنوع سبک زندگی، تعارض ارزشی و بی‌هویتی و سیال بودن روابط در فضای مجازی، الگوهای سنتی و ارزش‌های جامعه کمرنگ و حتی ضد ارزش می‌شوند و افزایش ارتباطات مجازی، منجر به کاهش روابط صمیمی و ارتباطات خانوادگی و صمیمیت بین اعضای خانواده می‌شود. هاشمی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان "بررسی تاثیر سواد رسانه‌ای بر آسیب‌های اجتماعی نوجوانان در فضای مجازی" دریافت که افزایش استفاده از فضای مجازی منجر به اعتیاد و گردش بی هدف و تمایل به تماشای و مشارکت در گروه‌های پررونوگرافی، کاهش ضریب امنیت و ورود افراد غریبه حریم خصوصی، یادگیری رفتارهای پرخطر مثل مصرف مواد، چت جنسی و... می‌شود که سلامت و امنیت کاربران را تهدید می‌کند. باجرمی، دیکا، شهابانی و سلیمی^۱ (۲۰۲۱) در پژوهشی با عنوان "فضای مجازی- آگاهی از آسیب پذیری فناوری فعال" دریافتند که شبکه‌های اجتماعی مجازی ضمن ایجاد فرصت‌های برای کاربران، آسیب‌ها و خطراتی از قبیل کاهش حریم خصوصی و سوء استفاده از اطلاعات شخصی (نشت اطلاعات حساس)، سرقت سایبری، قلدری سایبری، پورنوگرافی کودکان و خشونت سفید و دسترسی آسان شکارچیان مختلف به کودکان و قربانیان جوان (جرائم سایبری) را نیز به همراه داشته است و برای استفاده کارآمد و حفظ امنیت از حملات سایبری و حفظ امنیت داده‌ها و اخلاقی لازم است آگاهی کاربران از نظر حقوقی و آسیب‌های فضای مجازی و حقوق و از نظر مهارت استفاده افزایش یابد. راغوا و شرما مرواها^۲ (۲۰۲۳) در پژوهشی با عنوان "چارچوب حقوقی هند در مورد حق حفظ حریم خصوصی در فضای مجازی- مسائل و چالش‌ها" معتقدند که استفاده از پلتفرم و فضاهای مجازی بیش از هر چیز حریم مجازی کاربران را در معرض خطر قرار می‌دهد فقدان یا کمبود سواد رسانه‌ای و سواد حقوقی کاربران و مهارت استفاده از تکنولوژی، ضریب افشای اطلاعات شخصی، گسترش هویت جعلی و هک اطلاعات و انحرافات اخلاقی را افزایش می‌دهد.

البکجاجی^۳ (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان "فضای مجازی: چالش اجرای یک چارچوب حقوقی جهانی تحت تاثیر عوامل زمانی و مکانی" عنوان کرد که دولت‌ها به تنهایی نمی‌توانند فعالیت‌های مجازی را کنترل و تنظیم کنند و نظارت بر آن ابعاد فرامرزی دارند و برای مشکلات هر جامعه‌ای به جای ابتکارات جهانی، ابتکارات ملی یا منطقه‌ای نیز در نظر گرفته شود و به دستور العمل و قوانین یکپارچه‌ای برای تجارت و حفظ حریم خصوصی و جرائم دست یافت. محمد کندی و همکاران^۴ (۲۰۱۴) در پژوهشی با عنوان "انقلاب دیجیتال، جرائم سایبری و قانون سایبری: چالشی برای دولت‌ها در کشورهای در حال توسعه" در پاکستان دریافتند که جرائم سایبری که منشا آن فناوری فضای سایبری است تنها قابل رصد بوده ولی چندان قابل کنترل و پیشگیری نیست. کشور پاکستان به دلیل تکنولوژی ضعیف، نبود قانون شفاف و کنترل کننده در حوزه فضای مجازی و معاملات مجازی و محدودیت‌های مالی و همکاری با حقوق بین الملل و آژانس‌های اجرایی با خطرات جنایات سایبری روبرو است و جرائم سایبری به دلیل ضعف و نداشتن صلاحیت قانونی و ماهیت مجازی بودن جرائم، به منابع کمتری برای ایجاد آسیب‌ها دارند.

روش‌شناسی پژوهش

^۱ Bajrami, Dika, Shabani, Selimi

^۲ Raghav& Sharma Marwaha

^۳ Albakjaji

^۴ Muhammad Kundi

روش انجام این پژوهش رویکرد کیفی است. راهبرد تحقق در این مطالعه تحلیل داده بنیاد روش استرواس و کوربین (۲۰۰۸) بود. جامعه آماری این پژوهش در برگیرنده خبرگان، کارشناسان و اساتید حوزه حقوقی و رسانه بودند که تمایل و تجربه ای به صورت مستقیم یا غیر مستقیم در رابطه با موضوع مورد پژوهش داشتند. طی فرایند پژوهش، نمونه ها با استفاده از نمونه گیری گلوله برفی و به شکل هدفمند انتخاب شدند. اندازه نمونه در این پژوهش بر مبنای شاخص اشباع نظری بود به طوری که پژوهشگر بعد از ۲۳ مصاحبه عمیق نیمه ساختاریافته به اشباع نظری رسید. این تحقیق در بازه زمانی از سال ۱۴۰۱ تا ۱۴۰۴ انجام شده است. در گام نخست با بهره گیری از رویکرد نظریه پردازی داده بنیاد تلاش شد تا ابعاد و مؤلفه های زیرساختی پدیده مورد بررسی شناسایی و تحلیل شود. روش داده بنیاد یکی از روش های اکتشافی در پژوهش های کیفی است که با هدف کشف مقولات و مفاهیم کلیدی برخاسته از داده های تجربی، به تحلیل نظام مند داده ها می پردازد. در این مرحله، داده های کیفی حاصل از مصاحبه های نیمه ساختاریافته گردآوری گردید و با استفاده از تحلیل کیفی دستی، مقولات اصلی و خرده مقوله ها و مفاهیم فرعی از دل داده ها استخراج شد. این روش، ضمن سازماندهی داده های خام، امکان توصیف عمیق، طبقه بندی و تبیین جزئیات مربوط به پدیده مورد مطالعه را فراهم می سازد. روند کدگذاری نیز مطابق با رویکرد سه مرحله ای استرواس و کربین (کدگذاری باز، محوری و انتخابی) انجام پذیرفت تا زمینه برای تدوین مدل مفهومی اولیه فراهم شود. سپس با استفاده از روش اسنادی و کتابخانه ای با استفاده از ابزار فیش برای مطالعه منابع مختلف از قبیل کتاب ها، رساله ها، پایان نامه ها، مقالات علمی و اسناد و مدارک مرتبط با موضوع تحقیق بهره برداری شد تا مبنای نظری پژوهش تدوین گردد. سپس، برای جمع آوری اطلاعات از استراتژی استقرایی استفاده شد. در ادامه نخست سؤالات محقق ساخته ای طراحی شد و با اساتید و کارشناسان هر دو حوزه حقوقی و رسانه ای مصاحبه های عمیق انجام شد.

برای تدوین الگوی اولیه ارتباط میان سواد حقوقی و جرایم در فضای مجازی، از روش نظریه پردازی داده بنیاد بهره گیری شد. در این مرحله، ابتدا مجموعه ای از مصاحبه های نیمه ساختاریافته با مشارکت کنندگان منتخب انجام گرفت. تحلیل داده های حاصل از این مصاحبه ها با رویکرد گراند تئوری (نظریه زمینه ای) و بر اساس روش سه مرحله ای پیشنهادی استرواس و کربین (کدگذاری باز، محوری و انتخابی) صورت گرفت. محقق برای جمع آوری داده ها، پیاده کردن و خواندن آنها، ایده های اولیه را مورد توجه قرار داد. سپس کدهای اولیه (مفاهیم) را از داده ها استخراج کرد و در مرحله بعد، تجزیه و تحلیل داده ها در سطح مقولات، فراتر از کدها انجام گرفت که شامل مرتب سازی کدهای مختلف و جمع آوری و تلفیق همه کدهای مرتبط در مقولات شناسایی شده بود. در کدگذاری، ابتدا داده ها بر حسب محورهای پرسش (چیست، چرا و چگونه) خرد شده و مفهوم پردازی شدند و آنگاه دوباره به یکدیگر متصل گردیدند. در نتیجه این فرایند، الگوی پارادایمی اولیه پژوهش استخراج و مقولات اصلی نظریه شناسایی گردید.

اعتبار و پایایی پژوهش

در این پژوهش به جهت جنبه نو بودن تحقیق و محدودیت های احتمالی داده ها از رویکرد مثلث سازی استفاده شد. مثلث سازی به فرایند استفاده از رویکردها و منابع گوناگون برای جمع آوری داده ها و اطلاعات در پژوهش اطلاق می شود (اسکیمر، ۲۰۱۴) هم چنین با توجه به معیارهای ارائه شده توسط کراسول و میلر (۲۰۰۰) برای حصول اطمینان از اعتبار و روایی مورد اشاره در جدول ۱ استفاده شد.

جدول ۱: روش های اطمینان از روایی

روش های اطمینان از روایی	نحوه ی اجرا در این پژوهش
مثلث سازی	استفاده از منابع متعدد برای جمع آوری داده ها
درگیری طولانی مدت	افزایش حساسیت نظری، مشارکت عملی و ارتباط با مشارکت کنندگان برای ارزیابی برداشتهای پژوهش
بازرسی مجدد مسیر کسب اطلاعات	انجام بازرسی ادواری اطلاعات و کدهای به دست آمده به جهت پیش گیری از سوگیری و اطمینان از صحت، توسط پژوهشگر و یک داور خارجی آشنا به موضوع مورد پژوهش
چک کردن با مشارکت کنندگان	بررسی داده های به دست آمده به کمک گروه پژوهش و مصاحبه شوندگان در رابطه با نتایج

مقایسه مستمر	مقایسه داده های به دست آمده از منابع مورد بررسی با سایر منابع به صورت مستمر در تمام طول پژوهش
--------------	---

در این مطالعه پایایی داده ها بدین ترتیب تعیین شد که داده های بدست آمده در مصاحبه، در یادداشت های درعرصه نیز بدست آمد و جهت نیل به معیار قابلیت تأیید، تمامی مراحل انجام تحقیق به ویژه مراحل تحلیل داده ها در تمام مسیر به صورت مشروح و مبسوط ثبت شد تا چنان چه محقق دیگری مایل به ادامه پژوهش در این حوزه باشد به راحتی بتواند بر اساس مکتوبات و مستندات موجود مربوط به مصاحبه ها و تحلیل ها و سایر مراحل پژوهش این کار را دنبال نماید. ضمناً تعدادی از مصاحبه ها، کدها و طبقات استخراج شده در اختیار همکاران پژوهشگر و تعدادی از اعضای هیأت علمی که با نحوه تحلیل تحقیقات کیفی آشنا باشند، گذاشته و از آنان خواسته شد تا صحت این کدگذاری را مورد بررسی قرار دهند. طبقات و زیر طبقات اکتشاف شده از این مطالعه به همراه برخی از نقل قول های مصاحبه شوندگان (تحلیل روایت) آورده شده است. در نهایت با ارائه مفاهیم استخراج شده و پارادایم نهایی تحقیق مطابق روش استراوس و کوربین صورت گرفته است. (اشتراوس و کرین، ۲۰۰۸)

یافته‌ها

در بخش کیفی از نظریه داده بنیاد سیستماتیک استراوس و کرین جهت بررسی رابطه اخلاق اجتماعی با نظم خانواده استفاده گردید. پژوهش حاضر از دیدگاه ۲۳ نفر از افراد منتخب استفاده شده است. ویژگی‌های دموگرافیک مشارکت‌کنندگان در جدول زیر ارائه شده است:

جدول ۱: ویژگی‌های دموگرافیک مشارکت‌کنندگان

شماره مصاحبه‌شونده	جنسیت	سن	تحصیلات	شغل
۱	زن	۶۴	دکترای حقوق	استاد دانشگاه
۲	مرد	۴۵	دکترای علوم ارتباطات اجتماعی	استاد دانشگاه
۳	زن	۳۸	دکترای مطالعات رسانه‌ای	استاد دانشگاه
۴	مرد	۵۰	دکترای حقوق کیفری و جرایم	کارشناس حقوق کیفری
۵	زن	۴۹	دکترای حقوق	استاد دانشگاه حقوق
۶	مرد	۳۸	دکترای علوم ارتباطات اجتماعی	استاد دانشگاه
۷	زن	۴۰	دکترای مدیریت رسانه	استاد دانشگاه
۸	مرد	۴۴	دکترای حقوق کیفری و جرایم	استاد دانشگاه
۹	زن	۵۱	دکترای حقوق	استاد دانشگاه
۱۰	مرد	۴۹	دکترای علوم ارتباطات اجتماعی	استاد دانشگاه
۱۱	مرد	۴۳	دکترای مطالعات رسانه‌ای	استاد دانشگاه
۱۲	مرد	۵۳	دکترای حقوق کیفری و جرایم	کارشناس حقوق کیفری
۱۳	زن	۳۷	دکترای حقوق	کارشناس حقوق
۱۴	مرد	۴۸	دکترای علوم ارتباطات اجتماعی	استاد دانشگاه
۱۵	زن	۵۵	دکترای مدیریت رسانه	استاد دانشگاه
۱۶	مرد	۳۹	دکترای حقوق کیفری و جرایم	کارشناس حقوق کیفری
۱۷	زن	۴۶	دکترای حقوق	استاد دانشگاه
۱۸	مرد	۴۲	دکترای علوم ارتباطات اجتماعی	استاد دانشگاه
۱۹	زن	۵۰	دکترای علوم ارتباطات اجتماعی	کارشناس رسانه
۲۰	مرد	۴۵	دکترای حقوق کیفری و جرایم	استاد دانشگاه
۲۱	زن	۳۸	دکترای حقوق	کارشناس حقوق
۲۲	مرد	۴۱	دکترای علوم ارتباطات اجتماعی	استاد دانشگاه
۲۳	زن	۵۲	دکترای مدیریت رسانه	کارشناس رسانه

تجزیه و تحلیل داده‌ها

تحلیل داده‌ها در این پژوهش بر پایه تئوری پردازی مبتنی بر داده‌ها انجام شده است که شامل فرایند کدگذاری برای استخراج مفاهیم از داده‌هاست. سه نوع کدگذاری اصلی شامل کدگذاری باز، محوری و انتخابی وجود دارد که به ترتیب لزوماً اجرا نمی‌شوند. کدگذاری باز به عنوان تفکیک داده‌ها به مفاهیم و مقوله‌ها با استفاده از شیوه تطبیقی صورت گرفت. کدگذاری محوری به پیوند میان مقوله‌های اصلی و فرعی می‌پردازد و کدگذاری انتخابی فرایند یکپارچه‌سازی مقوله‌ها برای شکل‌دهی چارچوب نظری است. در این پژوهش، در مرحله کدگذاری باز از ۲۳ مصاحبه، مجموعه‌ای از مفاهیم اولیه استخراج شد که پس از بازبینی و دسته‌بندی، در مرحله کدگذاری محوری، ۵ مقوله اصلی شامل شرایط علی، راهبردها، پدیده محوری، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر و پیامدها تعیین گردید. در جدول زیر سوالات مصاحبه ارائه شده است.

جدول ۲: سؤالات مصاحبه

ردیف	سؤالات
۱	از نظر شما سواد حقوقی در فضای مجازی چیست و چه ابعادی دارد؟
۲	جایگاه سواد حقوقی در فضای مجازی در قوانین و سیاست‌های کشور چگونه است؟ کدام نهادها مسئول آموزش یا ترویج این نوع سواد هستند و این مسئولیت چقدر اجرا شده است؟
۳	وضعیت فعلی سواد حقوقی در فضای مجازی را چگونه ارزیابی می‌کنید؟
۴	شرایط مطلوب برای آموزش سواد حقوقی در فضای مجازی چیست؟
۵	مهم‌ترین مشکلات آموزش سواد حقوقی در فضای مجازی کدامند؟ چه راهکارهایی دارید؟
۶	یک کاربر فضای مجازی از نظر حقوقی باید به چه مواردی آگاه باشد؟
۷	علت و ضرورت آموزش سواد حقوقی در فضای مجازی چیست؟ چه عواملی این نیاز را ایجاد کرده‌اند؟
۸	پیامدهای نداشتن یا ناکافی بودن سواد حقوقی کاربران فضای مجازی چیست؟
۹	تعریف شما از «جرایم سایبری» چیست؟ جرایم شایع در فضای سایبری ایران کدامند؟
۱۰	قوانین موجود در حوزه جرایم سایبری را چگونه ارزیابی می‌کنید؟ چه عوامل و شرایطی باعث رشد و آسیب‌پذیری این جرایم شده‌اند؟ (از منظر فردی و فعالیت‌های مجازی)
۱۱	کفایت کنترلی و مدیریت قوانین حوزه جرایم سایبری را چگونه می‌بینید؟ مشکلات موجود و راهکارهای پیشنهادی شما چیست؟
۱۲	از دیدگاه کاربران، قوانین مربوط به فضای مجازی چه مشکلات و نارسایی‌هایی دارد؟ چه عوامل مداخله‌گر در این حوزه وجود دارد؟
۱۳	میزان دانش کاربران در حوزه جرایم سایبری را چگونه ارزیابی می‌کنید؟ چه راهکارهای عملی برای افزایش دانش و آگاهی کاربران پیشنهاد می‌دهید و اهمیت این کار چیست؟
۱۴	به نظر شما، سواد حقوقی چه تاثیری بر ارتکاب یا نگرش کاربران نسبت به جرایم مجازی دارد؟
۱۵	به نظر شما، اعتماد کاربران به قوانین و فضای مجازی تا چه اندازه در گرایش و نگرش آن‌ها به جرایم فضای مجازی تاثیرگذار است؟
۱۶	نقش نگرش کاربران نسبت به قوانین و ساختار فضای مجازی در گرایش و نگرش آن‌ها به جرایم سایبری چقدر است؟
۱۷	سواد رسانه‌ای چه تاثیری بر نگرش، گرایش و احتمال اقدام کاربران به جرایم فضای مجازی دارد؟
۱۸	سبک مصرفی از فضای مجازی (نوع، وابستگی، فعالیت مصرف) کاربران به چه نحو در گرایش و دچار شدن و اقدام کاربران به جرایم فضای مجازی تاثیر دارد؟

در چارچوب رویکرد نظری گراند تئوری و به‌ویژه الگوی نظام‌مند اشتراوس و کوربین (۱۹۹۰)، نخستین مرحله تحلیل داده‌ها، کدگذاری باز است. در این مرحله، متن کامل ۲۳ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با اساتید و کارشناسان مطلع از کاربران فضای مجازی، خط‌به‌خط تحلیل شد و داده‌ها به واحدهای معنایی کوچک‌تر شکسته شدند. هر واحد مفهومی اولیه که نمایانگر یک جنبه از «سواد حقوقی در فضای مجازی» بود، با برچسب یا کد مشخص شد.

تحلیل کمی کدها نشان داد که بیشترین فراوانی در کدهایی مربوط به شناخت جرایم مجازی، قوانین و حریم خصوصی و دانش فنی امنیتی بوده است. این کدهای باز، زیربنای تحلیل‌های محوری و انتخابی بعدی قرار گرفته و به درک عمیق‌تر و نظام‌مند ابعاد سواد حقوقی در فضای مجازی کمک می‌کنند. به این ترتیب، مرحله کدگذاری باز، فرایندی نظام‌مند و تکرارشونده است که با

شناسایی و برجسب‌گذاری مفاهیم اولیه، زمینه‌ساز ساخت نظریه و تحلیل‌های بعدی شد و پس از پالایش و بازبینی کدها استخراج شد.

براساس نتایج مستخرج از مصاحبه مشارکت‌کنندگان، نتایج در قالب مفاهیم، ریز مقوله‌ها و مقوله‌ها استخراج شده و به تفکیک کدگذاری محوری گراندتئوری از قبیل شرایط علی، بستر یا زمینه‌ای، شرایط مداخله‌ای، اقدامات یا راهبردهای عملی و پیامدها یا پی‌آیندها متمرکز شده که در جدولهای زیر، ریزمقوله‌ها و مقوله‌ها و مفاهیم مستخرج شده آورده شده است.

جدول ۲. مقوله‌ها و ریز مقوله‌های استخراج شده از داده‌های کیفی در رابطه با علل پایین سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از

جرایم فضای مجازی

مقوله‌ها	ریز مقوله‌ها
فقدان فهم و شناخت حقوقی کاربر	دانش پایه از مقررات فضای مجازی/ عدم آگاهی از حقوق و قوانین فضای مجازی/ نبود دانش حقوقی دیجیتال/ عدم شناخت حدود و مصادیق جرایم سایبری/ عدم شناخت حقوق داده و حریم خصوصی
	ناتوانایی در تفسیر و فهم‌پذیری قوانین/ عدم آگاهی از قوانین اصلی جرایم سایبری/ عدم درک فرد از پیچیدگی یا سادگی زبان قانونی/ عدم درک امکان به‌کارگیری قوانین در موقعیت واقعی
	عدم شناخت رفتارهای منجر به جرم در فضای مجازی/ عدم شناخت مسیرهای قانونی پیگیری تخلفات/ پیچیده بودن زبان و ساختار قوانین سایبری
	تشخیص مرزهای کنش مجاز و غیرمجاز/ عدم درک کارآمدی قوانین/ برابر ندانستن قوانین فضای مجازی برای همه کاربران/ ناتوانی در تمایز بین رفتار قانونی/ عدم آگاهی در تشخیص تخلف، جرم، و عرف‌های مورد قبول در فضای مجازی
باورها و نگرش‌های حقوقی کاربر	عدم درک انصاف و عدالت توزیعی و اجرایی قانون/ عدم شناخت فرد نسبت به بی‌طرفی نهادها/ ناآگاهی در مورد تناسب مجازات‌ها/ عدم شناخت عدالت فرایندهای قضایی
	عدم درک کارآمدی و کفایت قانون/ ناآگاهی کاربر از توان قانون در پیشگیری تخلفات سایبری/ عدم شناخت فرد از نحوه رسیدگی مؤثر قانون به تخلفات دیجیتال
	درونی‌سازی قانون به‌عنوان هنجار اجتماعی/ عدم پذیرش قانون در سطح ارزشی (نه صرفاً ترس از مجازات) و تبدیل آن به معیار رفتار
	نگرش مقاومتی، گریز یا تضاد با قانون/ منصفانه ندانستن روند رسیدگی به شکایات سایبری/ وجود تصورات منفی/ بی‌اعتمادی/ احساس سرکوبگری/ غیرمنطقی بودن قانون و نهادها
کمبود اعتماد نهادی و اجتماعی	اعتماد به نهادهای قانونی و ساختارهای حکمرانی دیجیتال/ نبود اعتماد نهادی و اجتماعی/ درونی‌سازی قانون/ فقدان باور فردی به کارآمدی پلیس فتا، نظام قضایی، وزارت ارتباطات و پلتفرم‌های رسمی
	اعتماد بین‌فردی و بین‌کاربری در محیط مجازی/ عدم تشخیص رفتار قانونی/ غیرقانونی/ فقدان درک عدالت/ احساس ناامنی در تعاملات آنلاین/ نبود احساس صداقت مشارکت‌ها، همکاری‌ها و تبادل داده
نبود درک امنیت دیجیتال	احساس ناامنی در مواجهه با تهدیدهای سایبری/ برداشت فرد از میزان حفاظت سیستم‌ها در برابر نفوذ/ احساس کاربر در مورد بدافزار و کلاهبرداری
	عدم اطمینان نسبت به حفاظت از حریم خصوصی و شخصی/ ناامنی کاربر از سلامت پلتفرم‌ها/ عدم شناخت شیوه ذخیره‌سازی اطلاعات/ ناآگاهی در مورد میزان خطر نشت یا سوءاستفاده

در جدول شماره ۲، نتایج مربوط به علل پایین سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی نشان داده شده است. براساس نتایج در به دست آمده از پژوهش، این عوامل به عللی همچون فقدان فهم و شناخت حقوقی کاربر، باورها و نگرش‌های حقوقی کاربر، کمبود اعتماد نهادی و اجتماعی، و نبود درک امنیت دیجیتال اشاره کرده است. به طوری که علل اصلی از ۴ مقوله اصلی، ۴۸ ریزمقوله و ۷۶ مفهوم مستخرج شده تشکیل شده است.

جدول ۳. مقوله ها و ریز مقوله های استخراج شده از داده های کیفی در رابطه با شرایط زمینه ای (بستر حاکم) ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی

مقوله	ریز مقوله
توانایی تشخیص و تحلیل موقعیت‌های حقوقی	تشخیص و ارزیابی وضعیت‌های حقوقی / پیش‌بینی پیامد حقوقی رفتار / شناسایی رفتار مصداق تخلف
	تحلیل و تفسیر محتوای حقوقی / توانایی فهم قوانین، آیین‌نامه‌ها و مقررات پلتفرم‌ها
توانایی تحلیل پیام‌ها و محتوای رسانه‌ای	درک پیامدهای حقوقی / فهم پیامدهای اجتماعی و اخلاقی / فهم کنش رسانه‌ای برای هر کلیک، پست یا بازنشر
	تحلیل و نقد محتوای رسانه‌ای / تفکیک محتوای گمراه‌کننده از معتبر / ارزیابی انگیزه‌های تولیدکننده محتوا
مسئولیت‌پذیری و رفتار آگاهانه در کنش رسانه‌ای	تشخیص آگاهانه پیام‌ها رد یا پذیرش پیام‌ها براساس نشانه‌ها، منطق، منبع و بافت انتشار
	مسئولیت‌پذیری در تولید و بازنشر محتوا / توجه به جنبه عملی و اخلاقی رفتار کاربران / خودکنترلی و تعهد اخلاقی / توجه به پیامد تأثیر محتوا بر خود و جامعه
	سبک مصرف آگاهانه و هدفمند / استفاده از فضای مجازی بر اساس نیاز / بهره‌گیری از فضای مجازی با هدف و برنامه / دوری از هیجان یا فشار الگوریتمی
امنیت دیجیتال و حفاظت داده‌ها	توجه به ظرفیت فردی در محافظت در فضای مجازی / حفاظت از خود و دیگران در محیط سایبری
	امنیت دیجیتال / حفاظت از اطلاعات / توانایی استفاده از ابزارهای امنیتی / شناخت تهدیدها / مدیریت ریسک‌های سایبری

در جدول شماره ۳، نتایج مربوط به شرایط زمینه ای (بستر حاکم) ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی نشان داده شده است. براساس نتایج حاصل از پژوهش، شرایط زمینه ای مستخرج شده از مصاحبه با مشارکت کنندگان از ۴ مقوله اصلی، ۲۷ ریز مقوله و ۷۷ مفهوم مستخرج شده تشکیل شده است.

جدول ۴. مقوله ها و ریز مقوله های استخراج شده از داده های کیفی در رابطه با به کارگیری شرایط مداخله گر نسبت به ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی

مقوله	ریز مقوله
الگوهای مصرف رسانه‌ای	وابستگی و اعتیاد رسانه‌ای / استفاده وسواسی یا افراطی از فضای مجازی / بلعیدن زمان و ظرفیت شناختی کاربر / عدم ارزیابی حقوقی فرد از رفتارهای آنلاین خود
	مصرف ناآگاهانه، هیجانی یا تقلیدی محتوا / استفاده از فضای مجازی بدون ارزیابی صحت، منبع یا پیامدها / بروز رفتار هیجانی و موج‌سواری الگوریتمی
الگوهای گردش و انتشار اطلاعات	نشر و به‌اشتراک‌گذاری بی‌ضابطه و سنجش اطلاعات / انتشار سریع و بدون بررسی خبر، نشر تصاویر، شایعه یا داده‌های حساس
	ناتوانی در تفکیک محتوای مجاز و غیرمجاز / مشارکت ناخواسته در چرخه اطلاعات نادرست یا زبان‌بار
الگوهای رفتاری پرخطر در فضای مجازی	بروز فعالیت پرخطر در فضای مجازی / رفتارهای مخدوش و شبه‌مجرمانه و خاکستری در فضای مجازی
	عدم تفکیک مرز میان استفاده عادی و تخلف از فضای مجازی / دور زدن محدودیت‌ها / استفاده از ابزارهای ناشناس‌سازی برای مقاصد مبهم / مشارکت در گروه‌های غیرقانونی

در جدول شماره ۴، نتایج مربوط به کارگیری شرایطی (شرایط مداخله گر) نسبت به ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی نشان داده شده است. براساس نتایج پژوهش، شرایط مداخله گر مستخرج شده از مصاحبه با مشارکت کنندگان از ۳ مقوله اصلی، ۱۷ ریز مقوله و ۳۳ مفهوم مستخرج شده تشکیل شده است.

جدول ۵. مقوله ها و ریز مقوله های استخراج شده از داده های کیفی در رابطه با به کارگیری راهبردهایی به منظور ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی

مقوله	ریز مقوله
تقویت نظام آموزشی و آگاهی بخشی	آموزش حقوقی فراگیر و مستمر/آموزش پایدار در مدارس، دانشگاه ها، محیط کار و رسانه ها / ارتقای فهم حقوقی شهروندان
	ایجاد کمپین ها و فرهنگ سازی عمومی تبلیغات اجتماعی / ساخت برنامه های رسانه ای مرتبط / سوادآموزی عمومی/جریان سازی درباره رفتار مسئولانه در فضای مجازی
بهبود ساختار حقوقی و قانونی	به روزرسانی و اصلاح قوانین روزآمد کردن مقررات مرتبط با داده / حریم خصوصی / پلتفرم ها و جرایم سایبری
	توسعه زیرساخت های آموزشی و حقوقی / ساخت پلتفرم های یادگیری حقوق دیجیتال / مراکز مشاوره حقوقی مجازی / ایجاد دسترسی عمومی به اطلاعات حقوقی معتبر
تقویت سازوکارهای حکمرانی و مدیریت فضای مجازی	همکاری و انسجام نهادی / هماهنگی میان دستگاه قضایی، پلیس فتا، وزارت آموزش و پرورش، وزارت ارتباطات و نهادهای مدنی
	ایجاد سامانه های گزارش و نظارت سامانه های اعلام تخلف و هشداردهی / پایش تهدیدها / امکان گزارشگری امن توسط کاربران

در جدول شماره ۵، نتایج مربوط به به کارگیری راهبردهایی به منظور ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی نشان داده شده است. براساس نتایج پژوهش، راهبردهای مستخرج شده از مصاحبه با مشارکت کنندگان از ۳ مقوله اصلی، ۲۰ ریز مقوله و ۱۱۱ مفهوم مستخرج شده تشکیل شده است.

جدول ۶. مقوله ها و ریز مقوله های استخراج شده از داده های کیفی در رابطه با پیامدهای به کارگیری راهبردها در ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی

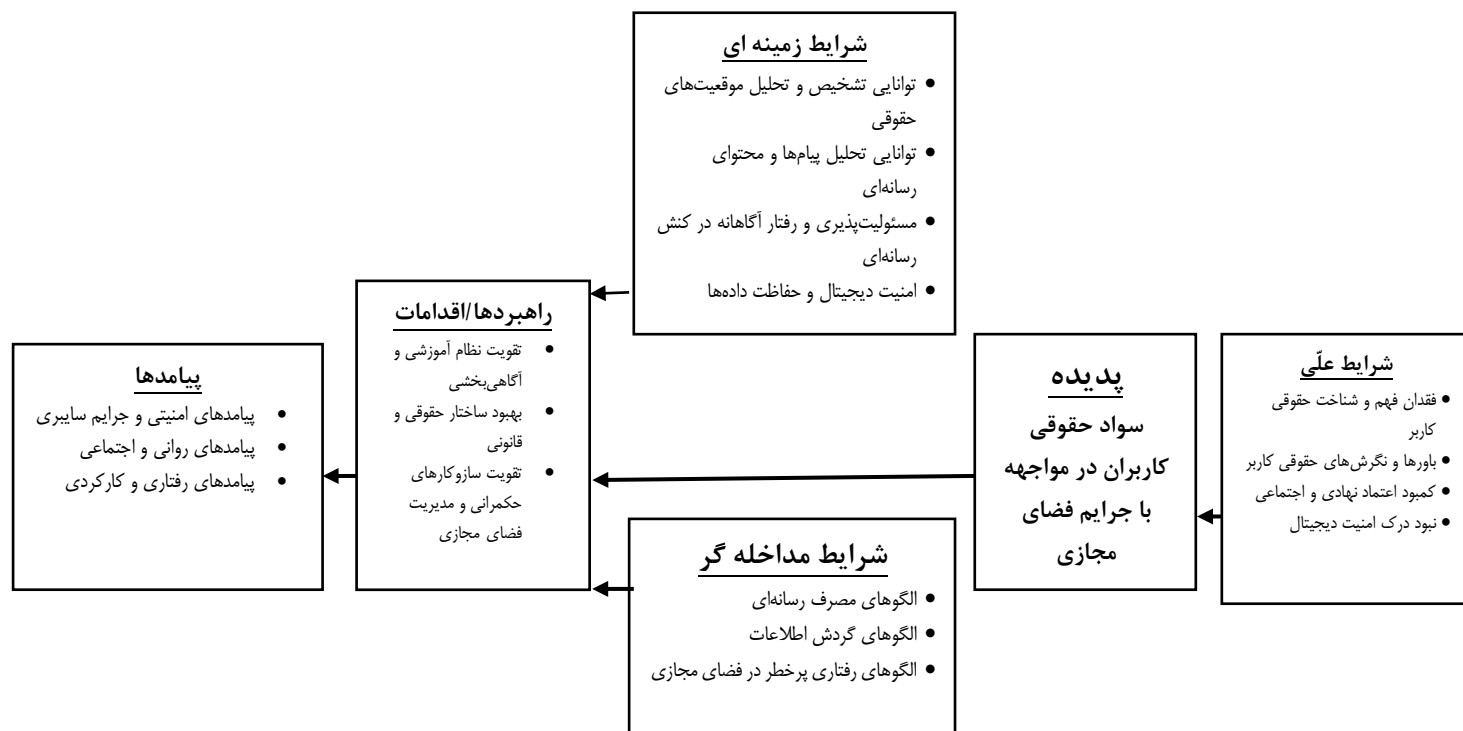
مقوله	ریز مقوله
پیامدهای امنیتی و جرایم سایبری	افزایش جرایم و سوءاستفاده داده ها / تضعیف امنیت روانی و اقتصادی / کاهش اعتماد عمومی / ارتکاب ناخواسته تخلف / کند شدن توسعه دیجیتال / گسترش کلاهبرداری / سرقت اطلاعات / نفوذ غیرمجاز و آسیب پذیری ساختارهای دیجیتال
پیامدهای روانی و اجتماعی	تضعیف امنیت روانی و اقتصادی شهروندان / اضطراب و ناامنی مالی / کاهش رفاه و افزایش ترس از تعامل در فضای مجازی / کاهش اعتماد عمومی بی اعتمادی نسبت به قوانین، نهادها، دولت الکترونیک و حتی به یکدیگر
پیامدهای رفتاری و کارکردی	ارتکاب ناخواسته تخلف / موانع توسعه زیرساخت و فرهنگ دیجیتال / کند شدن تحول دیجیتال / مقاومت در پذیرش فناوری / کاهش مشارکت سالم کاربران

در جدول شماره ۶، نتایج مربوط به پیامدهای به کارگیری راهبردها در ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی نشان داده شده است. براساس نتایج پژوهش، پیامدهای مستخرج شده از مصاحبه با مشارکت کنندگان از ۳ مقوله اصلی، ۱۸ ریز مقوله و ۵۲ مفهوم مستخرج شده تشکیل شده است.

تدوین پارادایم الگوی ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی

بعد از کدگذاری محوری، مرحله نهایی کدبندی، یعنی کدبندی گزینشی/انتخابی آغاز می شود. در این مرحله نظریه تقریباً به استحکام رسیده و محقق بعد از انجام برخی اصلاح های نظری ممکن، با مقوله های اندکی سروکار دارد (محمدر، ۱۳۹۲). در کدگذاری انتخابی این طرح با بیان دسته بندی های گوناگون، یک دسته به عنوان هسته و مرکز برگزیده شد و سپس دسته های دیگر با هسته مرکزی ارتباط داده شد. ایده اصلی در کدگذاری انتخابی/گزینشی، ایجاد یک هسته اصلی برای ارتباط داده های دیگر به این هسته است که از طریق مفاهیمی که بیشتر تکرار شده بودند یا از اهمیت بیشتری در تحلیل داده ها برخوردار بودند و یا ارتباط بیشتری با سایر مفاهیم داشتند بدست آمد. در واقع از مصاحبه ها در میان مشارکت کنندگان یک رهیافت کلی در مورد الگوی ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی به دست آمد. آن رهیافت اصلی در جامعه پژوهش،

الگوی ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی می باشد که در شکل ۱ الگوی ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی آمده است.

شکل ۱. مدل پارادایمی الگوی مطلوب ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی

نظریه مستخرج از داده‌های پژوهش کیفی

به طور کلی می توان گفت الگوی ارتقای سواد حقوقی تحت تاثیر عواملی همچون فقدان دانش پایه در مورد قوانین و مقررات فضای مجازی و ناآگاهی با حدود و مصادیق جرایم سایبری و عدم تفسیر و فهم‌پذیری قوانین و پیچیده بودن زبان و ساختار قوانین و تشخیص تخلف، جرم، و عرف‌های مورد قبول در فضای مجازی می‌باشد. همین‌طور نگرش نادرست کاربران ایرانی در مورد تناسب مجازات‌ها و فرایندهای قضایی، ناآشنایی با کارآمدی و کفایت و توان قانون برای پیشگیری تخلفات و جرایم سایبری یا وجود تصورات منفی و بی‌اعتمادی به قانون و نهادهاست.

در ضمن مواردی مانند وابستگی و اعتیاد به رسانه‌ها یا استفاده وسواسی و افراطی از فضای مجازی موجب بلعیدن زمان و ظرفیت شناختی کاربران ایرانی شده و آنها را از ارزیابی حقوقی درست رفتارهای آنلاین خود باز میدارد. یا مصرف ناآگاهانه، هیجانی یا تقلیدی محتوا بدون ارزیابی درست از منبع یا پیامدها یا به اشتراک‌گذاری سریع، بی‌ضابطه و بدون سنجش اطلاعات خبر، نشر تصاویر، شایعه یا داده‌های حساس باعث بروز مشکلات یا رفتارهای هیجانی میشود

از این رو، به منظور افزایش مسئولیت پذیری اجتماعی کاربران و تغییر الگوی رفتاری و وادار کردن ایشان به داشتن سواد حقوقی در مورد فضای مجازی باید با تقویت نظام آموزشی و آگاهی‌بخشی مستمر و پایدار کاربران در مدارس، دانشگاه‌ها، محیط کار و رسانه‌ها یا ایجاد کمپین‌های مرتبط و ساخت برنامه‌های رسانه‌ای مرتبط درباره رفتار مسئولانه در فضای مجازی فرهنگ سازی و جریان‌سازی کرد. در ادامه ساختار حقوقی و قانونی و مقررات را به‌روز کرده و بهبود بخشید و سازوکارهای حکمرانی و مدیریت فضای مجازی را با همکاری و هماهنگی میان دستگاه قضایی، پلیس فتا، وزارت آموزش و پرورش، وزارت ارتباطات و نهادهای مدنی و... و همچنین ایجاد سامانه‌های گزارش و نظارت سامانه‌های اعلام تخلف و هشداردهی و امکان گزارش‌گری امن

توسط کاربران و در نهایت پایش و نظارت تهدیدها تقویت کرد. در واقع با اجرای این راهبردها می توان گامی در جهت ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی به کاهش جرایم سایبری و سوءاستفاده داده‌ها، تقویت امنیت روانی و اقتصادی، افزایش اعتماد عمومی، پیشگیری از ارتکاب ناخواسته تخلف، و همچنین رفع موانع توسعه زیرساخت و فرهنگ دیجیتال برداشت.

بحث و نتیجه گیری

سواد حقوقی در فضای مجازی صرفاً دانستن مقررات رایانه‌ای نیست؛ بلکه مهارتی حیاتی برای زیستن ایمن، مسئولانه و آگاهانه در محیطی است که در آن مرز بین «زندگی واقعی» و «زندگی دیجیتال» به سرعت در حال محو شدن است. بی تردید، توسعه این سواد، ابزار بنیادین مقابله با جرایم نوظهور، پیش‌نیاز تحقق عدالت سایبری و سنگ بنای دموکراسی دیجیتال در قرن بیست و یکم خواهد بود. از این رو، دولت، نظام آموزشی، رسانه‌ها و نهادهای مدنی باید سواد حقوقی در فضای مجازی را به عنوان یک اولویت ملی در دستور کار خود قرار دهند. ضرورت انجام این پژوهش از آن جا ناشی می‌شود که تاکنون در کشور ایران، اغلب تمرکزها در حوزه مقابله با جرایم سایبری، معطوف به فناوری‌های حفاظتی یا اقدامات انتظامی و قضایی بوده و کمتر به نقش پیشگیرانه آموزش و ارتقاء سواد حقوقی کاربران توجه شده است. در حالی که، یکی از مؤثرترین راهکارهای کاهش آسیب‌های فضای مجازی، افزایش سواد حقوقی دیجیتال شهروندان است. این پژوهش درصدد آن بود که با تحلیل رابطه میان سطح سواد حقوقی کاربران در فضای مجازی و احتمال قربانی شدن یا ارتکاب جرایم سایبری، به درکی عمیق‌تر از ابعاد پیشگیرانه آموزش حقوقی در این فضا برسد.

از سوی دیگر، انجام چنین پژوهشی می‌تواند وضعیت عمومی کاربران ایرانی از حیث آمادگی حقوقی در مواجهه با تهدیدات سایبری را روشن سازد. درواقع، یافته‌های این مطالعه می‌توانند در ترسیم یک نقشه راه آموزشی برای نهادهای متولی مانند آموزش و پرورش، وزارت ارتباطات، صدا و سیما و پلیس فتا مورد استفاده قرار گیرند. با شناسایی خلأهای موجود در دانش حقوقی کاربران، سیاست‌گذاران قادر خواهند بود برنامه‌های هدفمند آموزشی و آگاهی‌بخشی طراحی کرده و مسیر ایجاد شهروندانی مسئول، آگاه و توانمند در فضای دیجیتال را هموار کنند. افزون بر آن، در سطح نظری نیز این پژوهش می‌تواند به غنای مفهومی سواد حقوقی در فضای مجازی در ادبیات علوم اجتماعی و حقوق کمک نماید و به عنوان پلی میان حوزه‌های حقوق، ارتباطات، مطالعات فضای مجازی و جرم‌شناسی دیجیتال عمل کند. بررسی رابطه میان آگاهی حقوقی و کاهش جرایم سایبری، می‌تواند چارچوب‌های تازه‌ای برای تحلیل کارآمدی حکمرانی دیجیتال و مشارکت ایمن شهروندان در زیست‌بوم مجازی ارائه دهد. انجام این پژوهش می‌توان چشم‌اندازی روشن از وضعیت سواد حقوقی کاربران ایرانی در فضای مجازی، نوع و میزان جرایم سایبری و نحوه تأثیرگذاری آن‌ها به دست آورد. همچنین با ترسیم دقیق این وضعیت و تحلیل الگوهای ارتباطی میان آگاهی حقوقی و ارتکاب یا قربانی شدن در فضای مجازی، امکان ارائه مدلی مطلوب و علمی برای کاهش جرایم سایبری و پیشنهاد راهکارهای کاربردی فراهم می‌شود. در این پژوهش همسو با الحدید و همکاران (۲۰۲۴) محقق شد که سواد حقوقی منجر به افزایش مشارکت آگاهانه شهروندان، تقویت مسئولیت‌پذیری دولت‌ها و کاهش نقض سیستماتیک حقوق شهروندان می‌شود.

پژوهش حاضر با هدف تبیین و طراحی مدلی مناسب برای ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی انجام شد. از این رو، با توجه به موضوع اصلی مطالعه، پدیده محوری این پژوهش سواد حقوقی کاربران ایرانی در مواجهه با جرایم فضای مجازی است و شرایط علی مقوله‌هایی هستند که بر پدیده محوری تأثیر می‌گذارند. در این پژوهش با توجه به مصاحبه‌ها و ارزیابی و بر اساس نتایج، نبود درک و فهم و سواد حقوقی یکی از علل از وقوع جرایم و مشکلات در فضای مجازی است و دارای زیرمقوله‌هایی مانند فقدان دانش اولیه و پایه در مورد قوانین و مقررات فضای مجازی و عدم آگاهی از آنها و ناآشنایی با حدود و مصادیق جرایم سایبری و ناتوانایی در تفسیر و فهم‌پذیری قوانین و پیچیده بودن زبان و ساختار قوانین سایبری و برابر ندانستن قوانین فضای مجازی برای همه کاربران عدم آگاهی در تشخیص تخلف، جرم، و عرف‌های مورد قبول در فضای مجازی می‌باشد. باورها و نگرش‌های حقوقی کاربر نیز یکی دیگر از علل مشکلات در زمینه نبود سواد حقوقی است که زیر مقوله‌های آن شامل عدم درک انصاف و عدالت توزیعی و اجرایی قانون، عدم شناخت فرد نسبت به بی‌طرفی نهادها، ناآگاهی در مورد تناسب مجازات‌ها،

عدم شناخت عدالت فرایندهای قضایی، عدم درک کارآمدی و کفایت قانون، ناآگاهی کاربر از توان قانون در پیشگیری تخلفات سایبری، عدم شناخت فرد از نحوه رسیدگی مؤثر قانون به تخلفات دیجیتال، درونی‌سازی قانون به‌عنوان هنجار اجتماعی، عدم پذیرش قانون در سطح ارزشی (نه صرفاً ترس از مجازات) و تبدیل آن به معیار رفتار، نگرش مقاومتی، گریز یا تضاد با قانون، منصفانه ندانستن روند رسیدگی به شکایات سایبری، وجود تصورات منفی، بی‌اعتمادی، احساس سرکوبگری و غیرمنطقی بودن قانون و نهادها می‌باشد.

کمبود اعتماد نهادی و اجتماعی نیز از دیگر عوامل علی است که به اعتماد میان نهادهای قانونی و ساختارهای حکمرانی با سایر نهادها و سازمانها اشاره دارد و نیز اعتماد بین فردی و کاربران و وجود حس ناامنی در میان کاربران اشاره دارد. در نهایت آخرین عامل نبود درک امنیت دیجیتال است که با زیر مقوله‌هایی همچون احساس ناامنی در رویارویی با تهدیدهای سایبری و احساس فرد در مورد میزان حفاظت سیستم‌ها در برابر نفوذ و احساس و کلاهبرداریو در ادامه مطمئن نبودن در مورد حفاظت از حریم شخصی و سلامت پلتفرم‌ها و نیز ناآشنایی با شیوه ذخیره‌سازی اطلاعات یا میزان خطر نشت یا سوءاستفاده می‌باشد که همگی این مقوله‌های اصلی و خرده مقوله به عنوان شرایط علی کدبندی محوری شده‌اند و یکی از ملزومات اساسی دستیابی به این الگو می‌باشند.

در ادامه باید اذعان کرد که نبود آموزش سازمان‌یافته حقوق مجازی در ایران سبب شده که کاربران بسیاری، حتی هنگام مواجهه با تهدید یا نقض حقوق خود، از مسیرهای قانونی، مراکز رسیدگی یا ضمانت‌های حقوقی اطلاع نداشته باشند. در بسیاری از موارد، چنین ناآگاهی‌ای منجر به تشدید آسیب‌ها یا تسلیم شدن فرد در برابر نقض‌کنندگان می‌شود. این در حالی است که در کشورهای پیشرو، مفاهیم ابتدایی حقوق دیجیتال در سنین پایین آموزش داده می‌شود و خدمات مشاوره حقوقی مجازی، سامانه‌های گزارش‌دهی آنلاین و تولید محتوای آموزشی به زبان ساده برای عموم شهروندان در دسترس است.

شرایط مداخله‌گر به مجموعه عواملی اشاره دارد که از بیرون فرایند یادگیری و شکل‌گیری سواد حقوقی بر کاربران اثر می‌گذارند و می‌توانند آن را تضعیف، منحرف یا پیچیده کنند. در ادامه سه مقوله اصلی الگوهای مصرف رسانه‌ای، الگوهای گردش اطلاعات و الگوهای رفتاری پرخطر در فضای مجازی سه مقوله‌ای هستند که به‌عنوان عوامل مداخله‌گر بر راهبردها تأثیر می‌گذارند و در ادامه مقوله‌هایی مانند توانایی تشخیص و تحلیل موقعیت‌های حقوقی، توانایی تحلیل پیام‌ها و محتوای رسانه‌ای، مسئولیت‌پذیری و رفتار آگاهانه در کنش رسانه‌ای و در نهایت امنیت دیجیتال و حفاظت داده‌ها به‌عنوان مقوله‌های بستر و زمینه‌ای تدوین الگوی مطلوب ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی را در پیشگیری از جرایم فضای مجازی تحت تأثیر خود قرار می‌دهند.

پیامدها، خروجی حاصل از استخدام راهبردهای مناسب در تدوین الگوی مطلوب ارتقای سواد حقوقی کاربران ایرانی در پیشگیری از جرایم فضای مجازی هستند که در این پژوهش مقوله‌های پیامدهای امنیتی و جرایم سایبری، پیامدهای روانی و اجتماعی و همچنین پیامدهای رفتاری و کارکردی از پیامدهای به‌کارگیری راهبردهای مناسبی همچون تقویت نظام آموزشی و آگاهی‌بخشی، بهبود ساختار حقوقی و قانونی، تقویت سازوکارهای حکمرانی و مدیریت فضای مجازی هستند که اغلب مصاحبه‌شوندگان در بیان تجربیات خود نیز به آنها اشاره داشتند.

یافته‌ها نشان می‌دهند که ارتقای سواد حقوقی کاربران دارای ابعاد مختلف قانونی، اخلاقی، اجتماعی و اقتصادی است و شامل درک قوانین، تحلیل محتوای رسانه‌ای، امنیت دیجیتال، مسئولیت‌پذیری در تولید و بازنشر محتوا و سبک مصرف آگاهانه و هدفمند می‌شود. این مطالعه نشان می‌دهد که ارتقای سواد حقوقی کاربران، با بهره‌گیری از راهبردهای آموزش حقوقی فراگیر و مستمر، به‌روزرسانی و اصلاح قوانین، توسعه زیرساخت‌های آموزشی و حقوقی، کمپین‌ها و فرهنگ‌سازی عمومی، همکاری و انسجام نهادی و ایجاد سامانه‌های گزارش و نظارت، می‌تواند به افزایش آمادگی کاربران در مواجهه با تهدیدات سایبری و کاهش ارتکاب ناخواسته تخلفات منجر شود. از سوی دیگر، نبود چنین راهبردهایی با پیامدهایی همچون افزایش جرایم سایبری و سوءاستفاده از داده‌ها، کاهش اعتماد عمومی، تضعیف امنیت روانی و اقتصادی، ایجاد موانع برای توسعه زیرساخت و فرهنگ دیجیتال همراه است. نتایج این پژوهش همچنین نشان می‌دهد که درک کاربران از قوانین، شفافیت و سادگی مقررات، اعتماد ساختاری و نهادی و امنیت سامانه‌ها، به عنوان شرایط علی، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌دهی به رفتارهای حقوقی و پیشگیری از جرایم مجازی دارند. شرایط

زمینه‌ای یا بستر، شامل توانایی تحلیل و تفسیر محتوای حقوقی، تحلیل محتوای رسانه‌ای، تشخیص آگاهانه پیام‌ها و درک پیامدهای حقوقی و اخلاقی کنش رسانه‌ای، به همراه سبک مصرف هدفمند، اهمیت ویژه‌ای در ارتقای سواد حقوقی ایفا می‌کنند. با توجه به رویکرد تحلیلی-عملکردی، می‌توان گفت که بهره‌گیری هم‌زمان از راهبردهای آموزشی و ساختاری، موجب شکل‌گیری رفتار مشارکتی و مسئولانه کاربران در فضای مجازی می‌شود و نقش بسزایی در کاهش پیامدهای منفی جرایم سایبری دارد. این یافته‌ها با پژوهش‌های پیشین همسو هستند که بر اهمیت آموزش حقوقی مستمر، فرهنگ‌سازی عمومی و زیرساخت‌های قانونی و نهادی برای کاهش تخلفات و ارتقای امنیت دیجیتال تأکید دارند. با این حال، مطالعه حاضر با تمرکز بر کاربران ایرانی، نشان می‌دهد که علاوه بر آموزش، ایجاد اعتماد و شفافیت قانونی و توسعه سامانه‌های نظارت و گزارشگری نیز از عناصر کلیدی موفقیت در ارتقای سواد حقوقی هستند. بنابراین، این پژوهش نه تنها به بازتعریف مفاهیم مرتبط با سواد حقوقی کاربران کمک می‌کند، بلکه با ارائه مدلی کاربردی و راهبردهای مشخص، مسیر پیشگیری از جرایم فضای مجازی را روشن می‌سازد و می‌تواند به عنوان مرجعی برای سیاست‌گذاران، نهادهای آموزشی و کاربران فضای مجازی مورد استفاده قرار گیرد.

پیشنهادهای

همچنین بر اساس این مطالعات پیشنهادهای اجرایی از قرار رصد فضای سایبری برای شناسایی افراد مشکوک و خطرناک؛ افزایش آگاهی، دانش و مهارت کاربران و والدین (هوشیارسازی) از طریق فضای رسانه‌ای؛ استفاده هدفمند و تعیین چارچوب عملکردی؛ تقویت قوانین ماهوی و شکلی متناسب با بستر دنیای مجازی؛ اصلاح جرایم رایانه‌ای؛ ارائه راهکارهای محافظتی و روند پیگیری و احقاقی حق قربانیان؛ تطبیق قوانین سنتی حقوق خانواده با ویژگی‌های دنیای مجازی با قاعده‌گذاری مناسب؛ تقویت دادرسی الکترونیک در دادرسی خانواده؛ تدوین سیاست منسجم کیفری در برخورد با جرایم سایبری؛ تغییر الگوی تدابیر قضایی در فضای مجازی؛ تقویت سواد رسانه‌ای و آگاه‌سازی (سواد حقوقی) برای استفاده صحیح از فضای مجازی؛ و پرورش اخلاق رسانه‌ای ارائه شده است.

ملاحظات اخلاقی

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

حامی مالی

این پژوهش بر اساس رساله دکتری امیررضا بشیرنژاد با عنوان «سواد حقوقی کاربران ایرانی در خصوص جرایم فضای مجازی با ارائه مدل مطلوب» انجام شده و هیچ گونه حمایت مالی دریافت نکرده است.

سپاسگزاری

از داوران محترم به خاطر ارائه نظرهای ساختاری و علمی سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- امیری، نجات؛ نمایان، پیمان. (۱۴۰۱). مقابله با جاسوسی سایبری؛ رویکردی آینده پژوهانه در پیشگیری از جرایم تروریستی با نگاهی به اسناد حقوق بشری. فصلنامه علمی مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۱۱(۴)، ۵۱-۷۳.
- امیریان فارسانی، امین. (۱۴۰۲). تدابیر پیشگیری وضعی از جرایم سایبری در بوته آسیب شناسی حاکم بر آن. فصلنامه مطالعات حقوقی فضای مجازی، ۳(۳)، ۱-۱۵.
- امیریان فارسانی، امین؛ عبدالصمدی، راضیه؛ و حیدری فارسانی، فاطمه. (۱۳۹۹). علت‌شناسی جرایم سایبری و سازوکارهای پیشگیری از آن. فصلنامه علوم خبری، ۹(۳۵)، ۱۹۳-۲۳۰.

پورمحسنی کلوری، فرشته، قربانی آذر، فاطمه. (۱۴۰۱). اثربخشی آموزش سواد فضای مجازی بر میزان قربانی شدن ناشی از قلدری در فضای مجازی، تفکر انتقادی و خودکنترلی در دانش آموزان، فصلنامه پژوهش در یادگیری آموزشگاهی و مجازی، ۱۰(۱): ۹۷-۱۰۸.

چناری مهین، شبستانی اعظم. (۱۴۰۰). پیش بینی میزان آشنایی با اخلاق در فضای مجازی با استفاده از سواد رسانه ای و شایستگی‌های فناوریانه. اخلاق در علوم و فناوری، ۱۶ (۱): ۱۵۵-۱۵۸.

حبیب نژاد، سیداحمد، عامری، زهرا، خسروی، احمد. (۱۳۹۹). تعهدات دولت در گسترش سواد حقوقی با نگاهی به نظام حقوقی ایران، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، ۵۰(۱): ۱۹۷-۱۸۱.

دژبانی، علی. (۱۳۹۷). آسیب‌های نوپدید، شبکه‌های اجتماعی مجازی و خانواده‌ی ایرانی. در دومین همایش بین‌المللی سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی با موضوع خانواده. تهران، ایران.

علی‌اکبری، نگین؛ و نصیری زرنندی، زینب. (۱۳۹۸). تأثیر فضای مجازی بر آسیب‌های اجتماعی. پیشرفت‌های نوین در روان‌شناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش، ۲(۱۶)، ۶۳-۷۲.

کرمی قره قشلاقی، اعظم، علیزاده، عبدالرضا، علوی قزوینی، سیدعلی. (۱۴۰۰). تأثیر دنیای مجازی بر حقوق خانواده، فصلنامه تحقیقات حقوقی بین‌المللی، ۱۴(۵۴): ۳۸۹-۳۶۷.

محمّدپور، احمد. (۱۳۹۰). روش تحقیق کیفی: ضد روش (منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی) (جلد ۱). جامعه‌شناسان.

محمّدزاده، کمال و همکاران. (۱۳۹۸). طراحی برنامه درسی سواد حقوقی، پژوهش در برنامه ریزی درسی، ۱۶(۲): ۴۸-۳۵.

مرزوقی، رحمت‌الله، محمّدزاده، کمال. (۱۳۹۹). برنامه درسی سواد حقوقی دوره متوسطه؛ یک مطالعه ترکیبی، پژوهش‌های برنامه درسی انجمن مطالعات برنامه درسی ایران، ۱۰(۱): ۱۲۳-۱۰۵. <https://doi.org/10.22099/jcr.2020.5820>

هاشمی، شادی. (۱۳۹۷). بررسی تأثیر سواد رسانه‌ای بر آسیب‌های اجتماعی نوجوانان در فضای مجازی، پایان نامه کارشناسی ارشد علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد.

References

- Albakjaji, M. (2020). Cyberspace: The challenge of implementing a global legal framework—The impacts of time and space factors. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 23(4), 23–35.
- Alhadidi, I., Nweiran, A., & Hilal, G. (2024). The influence of cybercrime and legal awareness on the behavior of University of Jordan students. *Heliyon*, 10(13), 9–16. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e32371>
- Ali Akbari, N., & Nasiri Zarandi, Z. (2019). The impact of cyberspace on social harms. *Journal of Modern Advances in Psychology, Educational Sciences and Education*, 2(16), 63–72. (In Persian)
- Amiri, N., & Namamian, P. (2022). Countering cyber espionage: A future-oriented approach to preventing terrorist crimes with a view to human rights documents. *Quarterly Journal of Islamic Human Rights Studies*, 11(4), 51–73. (In Persian)
- Amirian Farsani, A. (2023). Situational prevention measures of cybercrimes in the context of its prevailing pathology. *Quarterly Journal of Legal Studies of Cyberspace*, 2(3), 2–16. (In Persian)
- Amirian Farsani, A., Abdolsamadi, R., & Heydari Farsani, F. (2019). Etiology of cybercrimes and mechanisms for preventing them. *Quarterly Journal of News Sciences*, 9(35), 193–230. (In Persian)
- Bajrami, D., Dika, Z., Shabani, A., & Selimi, N. (2021). Cyberspace: Awareness of vulnerabilities of the technology-enabled communication environment. In *Proceedings of the 20th Management International Conference, Joint International Conference organised by University of Primorska, Faculty of Management, Slovenia*.
- Chenari, M., & Shabestani, A. (2014). Predicting the level of familiarity with ethics in cyberspace using media literacy and technological competencies. *Quarterly Journal of Ethics in Science and Technology*, 16(1), 155–158. (In Persian)
- Creswell, J. W., & Miller, D. (2000). Determining validity in qualitative inquiry. *Theory Into Practice*, 39(3), 124–150.
- Dejbani, A. (2018). Emerging harms of virtual social networks and the Iranian family. In *Second International Conference on Media and Information Literacy with the Topic of the Family*. (In Persian)

- Fred, T., & Oyedotun, O. (2025). *Digital inclusion and the role of technology in enhancing legal literacy*. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/38827253>
- Habibnejad, S. A., Ameri, Z., & Khosravi, A. (2019). Government commitments in developing legal literacy with a view to the Iranian legal system. *Quarterly Journal of Public Law Studies*, 50(1), 181–197. (In Persian)
- Hashemi, S. (2018). Investigating the impact of media literacy on social harms of adolescents in cyberspace [Master's thesis, Ferdowsi University of Mashhad]. (In Persian)
- Karami Ghareh Qeshlaqi, A., Alizadeh, A., & Alavi Qazvini, S. A. (2019). The impact of the virtual world on family law. *International Legal Research Quarterly*, 14(54), 367–389. (In Persian)
- Marzooghi, R., & Mohammadzadeh, K. (2020). Secondary school legal literacy curriculum: A composite study. *Curriculum Research*, 10(1), 105–133. <https://doi.org/10.22099/jcr.2020.5820> (In Persian)
- Mohammadpour, A. (2012). Qualitative research method, anti-method 1: Logic and design in qualitative methodology (1st ed.). Tehran: Sociologists. (In Persian)
- Mohammadzadeh, K., Marzooghi, R., Sadeghi, M. H., Mohammadi, M., & Karimi, M. H. (2019). Designing a legal literacy curriculum. *Research in Curriculum Planning*, 16(2), 35–48. (In Persian)
- Muhammad Kundi, G., Nawaz, D., Pakhtunkhwa, K., & Akhtar, R. (2014). Digital revolution, cyber-crimes and cyber legislation: A challenge to governments in developing countries. *Journal of Information Engineering and Applications*, 14(4), 61–72.
- Oladipupo Amoo, O., Atadoga, A., Abrahams, T. O., & Farayola, O. (2024). The legal landscape of cybercrime: A review of contemporary issues in the criminal justice system. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 21(2), 205–217. <https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.21.2.0438>
- Pourmohseni Kaluri, F., & Ghorbani Azar, F. (2022). The effectiveness of cyberspace literacy training on the level of victimization due to cyberbullying, critical thinking, and self-control in students. *Quarterly Journal of Research in School and Virtual Learning*, 10(1), 97–108. (In Persian)
- Raghav, M., & Marwaha, S. S. (2023). Challenges and issues in India's legal framework for the right to privacy in cyberspace. *Fiat Justisia: Jurnal Ilmu Hukum*, 17(1), 1–16. <https://doi.org/10.25041/fiatjustisia.v17no1.2667>
- Remond, S. L., Rasandratana, D., & Iglia, K. (2023). Using legal visualization to teach law to business and technology students. *Archives of Design Research*, 36(4), 7–27. <https://doi.org/10.15187/adr.2023.11.36.4.7>
- Skinner, J., Edwards, A., & Corbett, B. (2014). *Research methods for sport management*. Routledge.
- Straus, A. L., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research* (2nd ed.). SAGE Publications.